

Les dones austriacistes i la Guerra de Successió

ROSA MARIA ALABRÚS IGLESIAS

Universitat Abat Oliba CEU

Resumen

En el artículo se analiza la significación de las mujeres catalanas que participaron en la Guerra de Sucesión en el bando austracista, desde 1706 a 1714. Su papel fue trascendental en el suministro de recursos durante los sitios y como estímulo propiamente de la resistencia y la cohesión social. La investigación se apoya en los cronistas de la guerra y en la literatura publicística depositada en la Colección Bonsoms (Biblioteca Nacional de Catalunya, Barcelona). Más que un ejercicio de historia de género, pretende ser un estudio de historia social aplicado al papel de las mujeres en la sociedad catalana de comienzos del siglo XVIII.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, mujeres, austracismo, Cataluña, resistencia, cohesión social.

Abstract

This article analyzes the significance of Catalan women who took part in the War of Spanish Succession on the Habsburg side, from 1706 to 1714. Their role was fundamental in providing resources during sieges and as stimulous for resistance and social cohesion. Its research builds on the chroniclers of the war and on polemical brochures kept in the «Bonsoms Collection» (Biblioteca Nacional de Catalunya, Barcelona). Rather than an exercise in gender history, this article is intended as an attempt of social history on the role of women in early eighteenth century Catalan society.

Pedralbes, 30 (2010), 245-266, ISSN: 0211-9587

Keywords: War of Spanish Succession, women, Habsburg side, Catalonia, resistance, social cohesion.

Darrerament, els estudis sobre la història de les dones a l'Espanya moderna i contemporània han crescut de forma considerable i es projecten cap a la història social dels conflictes i les revoltes, bo i analitzant el paper de les dones en aquestes situacions. En el marc de la Guerra de Successió, fou Mary Nash la historiadora pionera a apropar-se al coneixement de les dones. El meu objectiu, en aquest estudi, és el d'aprofundir en la seva significació en el context de la guerra, mitjançant, fonamentalment, l'ús de les cròniques i de l'abundant literatura publicística dipositada a la Col·lecció Bonsoms de la Biblioteca Nacional de Catalunya.

Sóc plenament conscient que les fonts ens reflecteixen judicis de valor i unes determinades interpretacions sobre el paper de les dones que no sempre responen a realitats objectives i, sovint, obeeixen als propis arquetipus ideològics, representacions mentals i imaginari col·lectiu que sobre les dones tenien els cronistes masculins. L'article, en qualsevol cas, no pretén ser un exercici d'història de gènere, sinó d'història social que centra la seva atenció en el paper de les dones durant la Guerra de Successió.¹

1. Mary NASH, *Gènere, identitat urbana i participació ciutadana*, discurs de l'Onze de Setembre, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2000; Natalie Z. DAVIS, «Un mundo al revés. Las mujeres al poder», en M. Nash i J. Amelang (eds.), *Historia y género: las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*, Alfons el Magnànim, València, 1990, pp. 59-92; Arlette FARGE, «La mujer amotinada», en G. Duby i M. Perrot (dirs.), *Historia de las mujeres en Occidente*, Taurus, Madrid, 1992, pp. 503-520; Arlette FARGE, *Efusión y tormento. El relato de los cuerpos. Historia del pueblo en el siglo XVIII*, Katz, Buenos Aires, 2008, pp. 55-76 i III-146; Irene CASTELLS, *Heroínas y patriotas. Mujeres de 1808*, Cátedra, Madrid, 2009.

Carles II atorgà la successió de la monarquia d'Espanya (1700) a Felip d'Anjou, nét de Lluís XIV de França. Aquest fet estimulà la formació de l'aliança de l'Haia (1702) i l'esclat de la guerra internacional. A nivell peninsular, la guerra començà l'any 1704, quan l'arxiduc Carles, en nom de l'Aliança, difongué un manifest, a Lisboa, a favor del constitucionalisme polític. Els barcelonins s'identificaren amb aquest ideari constitucionalista i intentaren una primera conjura, a la porta de l'Àngel, contra el virrei Velasco i les autoritats borbòniques, la mateixa primavera del 1704, amb la intenció de proclamar rei Carles. La revolta fracassà i comportà un empresonament de setze mesos i un primer exili dels implicats. L'any següent (1705), els barcelonins, amb el suport dels de la Plana de Vic, novament, apostaren per l'Aliança signant el pacte de Gènova amb Anglaterra.

El setge de Barcelona de 1705

A finals de l'estiu del 1705, mentre els aliats arribaven a la costa catalana, la revolta barcelonina, contra les autoritats borbòniques, va engrandir-se, pel suport a l'ideari austriacista-constitucionalista i perquè el virrei Velasco havia incrementat la repressió a la ciutat. Al començament del mes d'octubre va córrer la veu que Velasco capitularia i s'emportaria els presos de la conjura del 1704 (entre ells hi havia Narcís Feliu de la Peña), tancats a la Torre de l'Escorxador del Born. En aquest context de màxima tensió, cal destacar la revolta promoguda per les dones al barri de la Ribera. Desesperades per la repressió del virrei, instigaren els homes, amb crits, gestos i paraules, a la rebel·lió: «A les armes», «Viva la pàtria», «Viva Carles Tercer». Així desembarcaren en l'esfera pública, de la qual, habitualment, estaven excloses, i estimularen una causa comuna, l'austriacista.

La crònica *Goigs de Carles Tercer* descriu com, un cop esvalotat tot el barri, homes i dones s'adreçaren cap a l'església de Santa Marta, prop del Pla d'en Llull, i a la basílica de Santa Maria del Mar per tocar les campanes, cridar a sometent i tot seguit alliberar els engarjolats per Velasco:

A este tiempo los ciudadanos de la Plaza Mayor, llamada Born, calle de Moncada, Ancha, Plateria, etc., cerrando las puertas y encargando la guarda de sus casas a las mujeres, que con ánimo se previnieron luego para la defensa, se fueron a encontrar a los contrarios tomando las esquinas de Ribera, Palacio y Encantes, partes que miraban a los Baluartes y Puerta del Mar. Unos acudían a las casas de los Comunes; otros asistían al mayor peligro de la Ribera; unos se hacían fuertes en sus casas y esquinas; otros se escondían en las iglesias y conventos (estos eran los agachados) andaban los más por las calles y plazas con varias armas de fuego [...].²

El cronista austriacista Francesc de Castellví corrobora aquesta versió i, en alguns moments, la seva argumentació sembla extreta literalment dels *Goigs de Carles Tercer*. Castellví, però, posa noms i identifica els personatges de la història: qui tocà les campanes de Santa Marta fou Antoni, arran dels crits de la seva mare, Jerònima Peiró. El resultat fou, segons el cronista, la difusió de la revolta per tota la ciutat i l'ocupació d'altres presons, a més de la de l'Escorxador, com la del Bisbe (es desconeix la seva ubicació) i la de les Puces (al final de les Rambles, al costat de les Drassanes).³ Els *Goigs de Carles Tercer* i Castellví pale sen com, després de l'avalot, les dones es quedaren a defensar les llars mentre els homes continuaren al carrer, per «caçar» Velasco, amb una clara distinció de rols. Finalment, els aliats aconseguiren la rendició borbònica i la proclamació de Carles com a rei de Catalunya (octubre del 1705).

2. Arxiu Històric Municipal de Barcelona (AHMB), ms. B-152: *Goigs de Carles Tercer*. La versió original és del 1705. Aquest fragment és d'una còpia idèntica posterior de l'any 1772, pp. 224 i 226.

3. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, ed. Josep M. Alsina i Josep M. Mundet, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo, Madrid, 1997, vol. I, p. 551; Joaquim ALBAREDA i SALVADÓ, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Fundació La Caixa, Barcelona, 1993, pp. 206-207.

El setge borbònic de Barcelona l'any 1706

L'abril del 1706, el rei Carles va haver de clausurar, precipitadament, les corts barcelonines, davant del setge encetat per Felip V contra la ciutat. Ara, no tan sols els aliats superaren numèricament els borbònics, sinó que la base social revolucionària contra el nét de Lluís XIV fou més àmplia que l'any anterior. La victòria aliada, a finals de primavera, consolidà l'eufòria austriacista.

La presència femenina s'incrementà per la dificultat de supervivència urbana promoguda pel bloqueig borbònic. La publicística del moment ens posa de manifest unes dones fermament convençudes del compromís adquirit. Aquestes, a més d'incitar els homes amb la paraula, a la vegada, multiplicaren els seus rols: protegiren els seus pares, marits, fills, germans, companys; els alimentaren, vestiren i curaren; lluitaren amb ells, armades i orgulloses per defensar una causa comuna i morir pel seu rei Carles. Així es posa de manifest en el romanço *Proesas que las barcelonesas donas han ostentado en el sitio del any 1706*:

Dexeume dir dos paraulas | de proesas afanyosas | que en aquest siti han obrat | las barcelonesas donas | Ve lo francès y envesteix | tant de improvis a Monjuic | que fou llamp y tro en una cosa | Tant desprevingut estava | de un tot que es pert en una hora | a no aixir a la defensa | Eulalia y Santa Madrona | No penseu ques dir per dir | esta ajuda miraculosa | que consta, quant pot constar | y ho portaran las Historias | Los pocs ciutadans que estavan | en aquell castell de escolta | donan avís a la Plaça | del Avans que el Francès dona | [...] No diré de Coronela | que no es per una grossa ploma | ni tampoc dels Voluntaris | ni del qui portan Corona | sino únicament de las Barcelonesas Matronas | assumpto que jo me he pres | en saber lo fill de dona | y també perque ho mereixen sas hazanyes portentosas [...] | Deixan Casas, Patria, Fills | y com furiosas lleonas | pujant van per la muntanya | com lo cervo ferit corra | Alguns paysans preguntaven | ahont, ahont aneu Donas? | A morir per nostre Rey | Responian orgulloses | crusaven los Regiments | que pelean per nostra honra | Donas se veran alli | [...] ab Pistolas | y no dintra del Castell | [...] sino a fora en

lo camp pla | [...] entre Miquelets | sempre animantlos [...]. | Les mes anaven ab draps | benas, desfilas y promptas | ab que ferits encontravan | los socorrian piadosas [...].

Tal com es posa de manifest en el text, amb aquesta pluralitat de funcions, van ser capaces de cohesionar la identitat col·lectiva austriacista:

Estas la sanch detenian | que els queya, qui a raig, qui a gotas | aquellas tapaven nafras | que son de la Fama bocas | Unas pel mig de las balas | a los Patricios socorran | altres prenian lo ferit | y a Barcelona el retornavan [...] | Alli al foro de la pelea | per la ciutat se pregona | que pujen a Monjuic | provisions de guerra y boca | Aquí fou ahont se esmerà | de las Donas la animosa | intrepidès y ostentaren | Accions sumament heoricas | Perque qui podrà explicar | d'un gros Exercit de Donas | la diversitat de cosas | qui ab sos braços | qui ab jumens | cistellas, sachs y covas | pujavan la costa amunt | ab emulació ditzosa? | Pues de lo que alli obraren | ab soldats, paysans y tota | manera de defensors | sens temor de las | ruxadas de balas [...]. | Y ab plats de peix | y de carn | ja fregit y ja en cassola | crusavan los Regiments | y las catalanas Flotas | dient: Qui vol menjar? | Qui vol beurer? | O Nobles Barcelonesas! | O Invictas Matronas! | Valerosas Defensoras! | Nostre adorat Rey | puja a veure lo succés | y aplaudís esta heroyca | proesa vostra [...].⁴

El cronista austriacista Castellví s'esforça, durant el setge borbònic del 1706, a considerar les dones com a referent per a tota la comunitat. Identifica persones concretes i comenta el cas de Francesca Gual, a la qual els borbònics van malferir un fill. Quan els soldats austriacistes li van fer saber la desgràcia, ella va respondre:

En el tiempo que duró el fuego concurría entre los riesgos un gran número de eclesiásticos a retirar los heridos y muertos y mayor de mujeres,

4. Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), F. Bonsoms, núm. 5727: *Proesas que las barcelonesas donas han ostentat en lo siti de Barcelona lo any 1706*, Barcelona, 1706.

llevando refrescos (pues era la primavera) y municiones. No les contenía el peligro ni reparaban en el riesgo. Siete fueron heridas. Su ardor infundía constancia a los sitiados. Una mujer viuda, nombrada Francisca Gual, encontró en la bajada de la prisión que llevaban a su hijo malherido. Sin turbarse dijo: Ahora luego mandaré otro que me queda y si muere iré yo misma.⁵

La crònica austracista *Ecòs de la veritat en setze diàlegs sobre lo succeïdo en el asediò de Barcelona* deixa plena constància d'aquesta multiplicat de papers de les dones i pretén enfortir una causa comuna a partir de l'exemple i el coratge de les dones barcelonines:

Todos los días se hacen abundantes ollas para ellos, se reparten más de cinco mil raciones, que cada una de ellas basta al sustento, contribuyendo a las expensas de ese gasto las comunidades de Religiosos, los Gremios y otros Particulares fijamente con tanto cada semana. A más de eso hay algunas mujeres que hacen sus pucheros y guisados trayéndolos por los cuarteles y siguen sin temor de las bombas y balas todas las avanzadas de los soldados: con que, sin moverse el pie del arma los soldados, lo que sobra para el sustento y lo que basta para el regalo [...].

Para que los soldados no falten a sus puestos ni se cansen bajando y subiendo la montaña (Montjuïc) a los heridos no los bajan sus compañeros sino que los Religiosos legos de los Conventos estan repartidos atrechos desde el castillo por la montaña hasta la ciudad y habiendo algún herido cargan con él y de unos a otros van bajando, hasta tenerles en los Hospitales bien puestos en sus camas [...]. No faltaron tampoco las mujeres a subir [...].⁶

5. CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. II, p. 95.

6. AHMB, ms. B-152: *Ecòs de la veritat en setze diàlegs sobre lo succeïdo en el asediò de Barcelona en el año 1706*. La versió original és del 1707, tot i que està inspirada en la victòria austracista del 1706 contra Felip V. El seu objectiu és potenciar els ànims als barcelonins després de la victòria borbònica d'Almansa (abril del 1707). Aquest fragment és una versió d'una còpia idèntica posterior. Barcelona, 1772, pp. 47.

1707-1712. Les dones austriacistes i les fluctuacions de la guerra

Si els anys 1705 i 1706 van ser els anys de l'eufòria austriacista, el 1707 fou l'any de la contraofensiva de Felip V i la victòria borbònica d'Almansa amb la consegüent supressió dels furs valencians i l'important flux d'exiliats d'aquest regne cap a Catalunya. La publicística austriacista catalana silencià el tema. En contrapartida va fer abundants crítiques a Lluís XIV. Reiteradament, feia sortir el desgavell de les tropes filipistes derrotades l'any anterior a Barcelona i com el Borbó va fugir cap a França. També els pamflets i fullets austriacistes de 1707 apel·laven a les institucions catalanes a unir-se juntament amb les dones, religioses i no religioses, per fer una causa solidària contra els borbònics:

Monjas. De veros, mi Rey, aun se habla | Viva Esperanza; porque | Llegando vos, está en pie | la Ventura sin buscarla.

Gremios. Os recibimos así | porque por daros victoria | anhelando está la gloria | cada uno para sí.

Mujeres. De una y otra mujer | sabéis ya el decir y obrar | y lo que es dejar de amar | Ay Carlos! | No puede ser [...].⁷

A més, els homes austriacistes van posar en boca de les dones tota mena de prediccions catastròfiques contra els enemics per tal desanimar-los. Així la *Bona ventura que digué la gitana imaginària al duch d'Anjou...* diagnosticava un futur nefast a Felip V i li augurava que no seria mai rei de Catalunya:

61 i 76; vegeu l'estudi introductori de R. M. Alabrús, ed., *Cròniques de la Guerra de Successió*, Eumo, Vic, 2006, vol. IV, pp. 7-60.

7. BNC, F. Bonsoms, núm. 2997: *Afectos barceloneses, al llegar nuestro amado monarca Carlos Tercero (que Dios guarde) a la Excelentísima ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1707.

Digué una gitana | al net de Lluís | la bona ventura | exint de París | y li donà avis | segons ohiràs | Adeu Duch de Anjou fins que tornaràs [...]. | Per fas o per nefas | te veus elegit | Rey de las Españas | de molts no aplaudit | miro que aturdit | ho abandonaràs | Adeu Duch d'Anjou | fins que tornaràs | Ten vas a Madrit | luego a Cathalunya | ahont tindràs Corts | y veuràs que empunya | armas que Gascunya | tem y temeràs | Adeu Duch d'Anjou | fins que tornaràs [...]. | Cara de Angelito | en ta mà una barra | novas pronostica | tristas las embarra | gafaràs paparra | quant las ohiràs | Adeu Duch de Anjou | fins que tornaràs [...]. | Mes de ta muller | la ingeniosa manya | not podrà valer | per ser Rey de España [...]. | Los Catalans guapos | los primers feràn | que a Carlos Tercer | per Rey lograràn | y lo mantindràn | ab poderòs bras: | Adeu Duch d'Anjou | fins que tornaràs | Castigar voldràs | ab estil francès | la gent catalana | y al barcelonés | te exirà al revés | del que pensat has | Adeu Duch De Anjou | fins que tornaràs | Per mar y per terra | davant Barcelona | uniràs las forçes | ab furia nerona | de Eulalia y Madrona | veix te espantaràs | que fugint en França | tot ho dexaràs [...] i fins a Versalles no te aturaràs.⁸

Una altra de les estratègies recurrents en els textos austriacistes era la de criticar el regalisme borbònic, després de l'assaig de desamortització dels bens eclesiàstics dut a terme pel sector profrancès de la cort de Felip V (Orry, Amelot, Ursinos...) a València (1707). Els textos austriacistes associaren aquests fets amb tot tipus de sacrilegis a les esglésies i actes impúdics dels francesos contra les monges i les dones en general:

8. BNC, F. Bonsoms, núm. 2991: *La bona ventura que digué la gitana imaginària al duc d'Anjou al partirse de París per lo regnat de Espanya*, Barcelona, 1707; el recurs d'atribuir a la dona la potestat de denunciar i rebutjar el partit o el candidat contrari fou utilitzada, igualment, pels borbònics, quan l'Arxiduc va intentar arribar els anys 1706 i 1710 a Madrid. És el cas del Fullet Bonsoms, núm. 7783: *Carta nueva y respuesta que da Marica la Tonta a la que escribió Magdalena la Loca al Sr. Archiduque de Austria en que manifesta con su estilo toscó, repetidas quejas porque escribe sólo por noticias lo que pasó en Madrid estos días pasados y le impugna su carta, como testigo de vista, añadiendo la feliz y plausible entrada de nuestro rey Philipo Quinto (que Dios guarde)*, Barcelona, 1710.

Si habemos de dar crédito a lo que escriben de Aragón y Valencia, los franceses y vosotros gallhispanos sois en nuestras obras, peores que herejes, pues hacéis lo que ellos no han pensado hacer así en ultrajar hasta las Santas Formas, por llevaros los Vasos Sagrados de los Altares de nuestros mismos lugares, como degollando a Sangre Fría, las pobres Mujeres de Mayor Edad, como lo habéis ejecutado en Villarroel y en otros Pueblos Aragoneses, sin reparo, son nuestros Hermanos y Pueblos abiertos, por derecho natural [...] y ese es el estilo de Guerra.⁹

Les dones segons els cronistes borbònics

Però aquest reconeixement de les dones en l'esfera pública, durant la guerra, no és pas únicament exclusiu de les fonts austriacistes. Els cronistes borbònics, tot i silenciar-ne el protagonisme, valoren la seva representació pública i, a la vegada, temen la força subversiva femenina.

Malgrat que el cronista borbònic Vicente Bacallar no faci cap referència a la revolta de les dones barcelonines, en els setges del 1705 i el 1706, probablement per neutralitzar-ne el ressò, és molt conscient del seu paper transcendent en altres llocs i moments. Així, esmenta altres exemples, com el cas de les dones calvinistes, revoltades al sud de França, que l'any 1703 es posaren a favor dels aliats i en contra de Lluís XIV. Al mateix temps constata la negativa de les dones valencianes a pagar les contribucions fixades pels francesos i el seu potencial subversiu durant els anys 1706 i 1707, per la qual cosa la repressió borbònica fou brutal, extensiva a homes i a dones, després d'Almansa:

No se pudo discernir quién con mayor tesón aplicaba fuego, si los propios moradores o los soldados; no se perdonó ni aun a los templos; pocos sacerdotes escaparon; pocas mujeres, pocas y hombres, ninguno [...] porque

9. BNC, F. Bonsoms, núm. 875: *Exposición verídica en contraposición a las notorias calumnias publicadas por Don Mercurio Antonio López Pacheco, conde de San Esteban de Gomara, Zaragoza, 1707.*

Asfeld lisonjeaba con la sangre su genio duro y cruel [...] y su rigor padecía excesos.

Admet que l'any 1706 les dones aragoneses es van associar amb el comte de Cifuentes (conegut militar i publicista austriacista, perseguit per Felip V, a Castella, i refugiat a l'Aragó). Segons Bacallar, les dones l'ajudaven a escriure pamflets instigadors de les revoltes aragoneses contra Felip V.¹⁰

El també cronista borbònic A. López de Mendoza i Pons (comte de Robres) reconeix com la violència dels saquejos per part de l'exèrcit borbònic a València, aquest any, generà una oposició ferotge de les dones tot empenyent els homes a la sedició. D'aquesta manera, els francesos «tomaban los frutos que querían a los precios que imponían, por lo que habían de pasar los vendedores sin réplica y aún sin dar espacio para que los administradores avisasen a sus principales de si querían o no pasar por él». El comte de Robres argumenta que això provocà que «las mujeres de tejados y ventanas cediesen a los hombres en el esfuerzo, aunque finalmente prevalecieron las tropas al paisano y se hizo en él ejecución rigurosa sin diferencia de edad, sexo, ni estado, sacrificándose todos al furor del soldado, menos las religiosas y unos pocos que retirándose a una torre capitularon las vidas».¹¹ Paral·lelament, aquest autor relata els fets que li van passar al seu germà, el militar borbònic Joan Pons, quan va entrar a la població aragonesa de Daroca, i subratlla els desordres provocats per les dones en funció dels impostos elevats dels francesos:

Aquella rica y opulenta comunidad requiriendo lo propio a los de la ciudad, aunque fue la respuesta el negarla [...]. Fue la ciudad saqueada y

10. Vicente BACALLAR i SANNA (marquès de San Felipe), *Comentarios de la Guerra de España e historia de su rey Felipe V, el animoso*, edició a cura de C. Seco, B. A. E., 99, Madrid, 1957, pp. 61, 132 i 105.

11. Agustín LÓPEZ DE MENDOZA I PONS (comte de Robres), *Historia de las guerras civiles*, edició a cura de J. M. Inurrategui, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2006, pp. 220-221.

fuera de los desórdenes irremediables en el primer ardor del soldado no sucedieron los que ponderaron las gacetas de Zaragoza, antes todos los jefes se aplicaron a evitar los de mujeres.¹²

Després de la victòria borbònica d'Almansa, Robres relata les barbaritats realitzades pels francesos a Xàtiva:

Excepto pocas religiosas [...]. Todo lo demás pasó al filo de las espadas. Ni el sexo ni la edad movieron a compasión, ni a veneración las órdenes y hábitos sagrados. Y lo que no puede referirse sin horror, ante el señor Sacramentado, patente en la iglesia de los agustinos calzados, fueron igualmente sacrificados al furor y la venganza [...] muchos más inocentes había en Játiva del pecado de rebelión contra el señor Felipe V y del poco respecto a sus armas en la resistencia, porque los niños eran incapaces de pecar [...]. Con todo, el que se ejecutó en Játiva parece que se aprobó en la Corte, de donde salió decreto contra lo insensible mandando su demolición y prohibiendo el poblarla de nuevo, que se mudó en la última parte respecto del nombre y se le impuso el de San Felipe, permitiendo se repoblara de extranjeros y no de valencianos.¹³

Al llarg del 1707 i el 1708, els borbònics ocuparen Lleida. Era una de les zones austriacistes més fèrtils del Segre amb abundants proveïments de gra i ramaderia. Robres explica la forta resistència de les dones lleidatanes a les contribucions imposades per l'exèrcit de les dues corones. Per això, al igual que a València, els càstigs a Lleida foren ferotges:

El honor de las mujeres no se respetó ni en los lugares más sagrados; el *Sancta Sanctantum* fue profanado, robando las preseas y derramando las formas sin reverencia a tan augusto y divino sacramento; las santas imágenes fueron hechas piezas, y el soldado se ensangrentó en gente rendida, de que sacrificaron al cuchillo no poca, entre otros los enfermos del hos-

12. LÓPEZ DE MENDOZA, *Historia de las guerras civiles*, p. 264.

13. *Ibidem*, *Historia de las guerras civiles*, pp. 284-285.

pital que fueron todos muertos y arrojados a la ribera, corriendo algunos religiosos la misma fortuna, siendo otros apaleados y heridos [...].

Mas ésta y otras ejecuciones semejantes que sucedieron en otros lugares [...] no produjeron buenos efectos al servicio del señor Felipe V la experiencia de que igualmente se ensangrentaban sus tropas en lo indefenso que en lo que se les resistía, y es peligroso desesperar del perdón a los súbditos.¹⁴

Si els anys entre el 1707 i el 1712 van ser anys de pèrdua de l'eufòria austriacista, alhora suposaren la consolidació de la representació pública de les dones (reconeguda tant pels cronistes borbònics com pels austriacistes), en els setges borbònics valencians, aragonesos i catalans (Lleida). La incorporació de les dones catalanes i de la resta dels territoris de la Corona d'Aragó en la revolta contra Felip V va ser una pràctica constant des del 1705 i el 1706. Fins i tot el borbònic Bacallar sostenia que en els territoris declarats a favor de l'Imperi eren habituals els exèrcits de dones.¹⁵

Els setges del 1713 i el 1714

Després del tractat d'Utrecht (març del 1713) i l'abandó dels aliats, els fullets austriacistes, conscients de l'extrema soledat, progressivament, associaren Barcelona com a capital mare, cosa que estimulà les comarques properes, mitjançant la còpia de textos, a favor de la no-submissió. La tasca d'escriure i difondre fullets, des d'aquest moment, estava molt controlada pel cos dedicat a l'espionatge i el contraespionatge, fundat pels germans Salvador i Francesc Leonart (vinculats als *miquelets*, capitanejats pels germans Desvallés, el comte de Savallà i el coronel Nebot). L'integraven tant homes com dones i no tan sols escrivien papers

14. *Ibidem*, pp. 294-295.

15. BACALLAR, *Comentarios*, p. 136; vegeu el Fullet Bonsoms, núm. 5727: *Proesas que las barcelonesas...*, en què s'explica la formació d'un «gros Exèrcit de Donas» austriacistes a Barcelona durant el setge borbònic del 1706.

a favor de la resistència, sinó que tenia altres funcions com espia l'enemic, saquejar els magatzems borbònics, agitar la població contra Felip V i frenar la rendició de la capital.

A la varietat de rols desplegats per les dones, des del setge del 1706, cal afegir-hi, ara especialment, un altre: el de la dona espia. L'exemple més representatiu és el de l'aristòcrata austriacista Marianna de Copons, cunyada del comte de Torre de Mata. La dama realitzava missions a Mataró, fent-se passar per filipista. Així, aconseguí abundant informació dels oficials borbònics de la zona. La seva tasca estava directament connectada amb el cos dels Lleonart:

Hallábase comandante en Alella, lugar poco distante de Mataró, el coronel barón Quercan, que cortejaba con frecuencia a doña Mariana Copons y de Armengol, de la familia de Copons del Llor, última de esa línea, dama de afable modo y viveza, que la suerte en su alianza ayudó poco a su nobleza y mérito, que vivía en la casa de campo de su cuñado don José Mata y de Copons, que se hallaba en Barcelona, capitán de la Coronela, de la junta de guerra y muy distinguido patricio. Lleonart tenía conocimiento con esta señora y al salir y entrar de Barcelona confería con ella. El coronel tenía dispuesta una merienda y diversión a poca distancia del lugar, en donde debía ella concurrir a la tarde del día 25 y le llegó orden al coronel de Popoli para que luego sin pérdida de instantes, uniese la gente de su comando dividida en aquellas cercanías y tomase la marcha para introducirse en Mataró, superando cualquier reparo, y le decía que tenía aviso cierto de una concertada sorpresa de los de Barcelona sobre Mataró. El coronel fue luego a dar sus excusas a esta dama, que no se satisfizo de las razones que le daba, persuadiéndole que, mandando marchar la gente adelante, podría él cumplir la palabra de asistir con la merienda y, fenecida, tomar la marcha. El coronel quería cumplir la orden y no desairar la dama y quiso satisfacerla mostrándole el orden. La dama le agradeció la confianza y luego dió puntual aviso a Salvador Lleonart.¹⁶

16. CASTELLVÍ, *Narraciones*, Madrid, 2002, vol. IV, pp. 63 i 64; Santiago ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, Albertí, Barcelona, 1977, p. 208.

Al començament del 1714, els cronistes, borbònics i austriacistes, coincideixen en el fet que, davant la carestia de blat i l'augment de les contribucions fiscals, imposades pels francesos: «una mayor fuerza se confirmó en la rebelión en Cataluña». Des de la ciutat mare, es difongueren textos ressaltant els valors de la fidelitat i la penalització del transfuguisme cap al borbonisme:

O Nobles Hijos míos! | obrad como hasta aquí | que vuestro obrar en
bronzes | se deberá esculpir [...] | Si la Francia te abruma | unida con Ma-
drid | al Valor, a las Armas | a este has de recurrir | Pues si el valor retiras
| e inclinas la cerviz | las cadenas al cuello | de esclavo has de sentir [...] |
No creas sus engaños | que son un falso ardid | con que la Francia quiere
| su intento sugerir | De voces engañosas | se vale, para abrir | esta Syrena
falsa | que llave más util | A quantos ha perdido | con ella? | no es assi? |
digalo quien lo sabe | no me creais a mi [...] O Cielos! Quanto siento!
Quién lo podrá exprimir? Ver mis amados Hijos, en tal hierro incidir! Con-
tra su Madre propia | unos Hijos reñir! En sangre de sus venas | sus Azeros
teñir! | Contra su Dueño propio tan desatentos ir! | contra sus Privile-
gios | los Alfanjes blandir! Contra sus mismos Fueros | y leyes esgrimir |
sin conocer su daño, ni el peligro advertir [...].¹⁷

Mentre, des del maig —després de les converses d'Orry amb Dalmau i Villarroel— i fins a l'agost del 1714, la progressiva demanda d'ajut de Barcelona, per tal de salvaguardar el lideratge, cap a les comarques veïnes va anar augmentant amb tot tipus de referències maternals:

[...] A ti Capital Madre | esta Provincia grata | gustosa da respuesta [...] |
Diziendo que obediente | a tus Ordenes dadas | ya tiene en tu favor | tu
Gente puesta en armas [...] | Bien sabe Ciudad mía | Dios y su Madre
Santa | que no pudimos antes | hacer esta jornada | Porque el fiero Ene-
migo | con ambición tirana | oprimidos nos tuvo | nuestros Pueblos y

17. BNC, F. Bonsoms, núm. 3043: *Suspiros de Barcelona encaminados al Principado que está dormido y sin moverse contra el enemigo que le oprime*, Barcelona, 1714.

Casas [...] | Oy nuestra Tierra | se ve ya levantada | para seguir las huellas
 | de Tropas tan bizarras [...] | Ea Barceloneses | oy la ocasión os llama | a
 eternizar gloriosos | la honra y vuestra fama | Manténganse los Fueros | las
 Leyes y Observancias| que se constituyeron | con Sangre derramada [...] |
 Castíguese al traidor | que ha deseado con ansia | el ver a tus proezas | del
 todo sufocadas | Y aquellos desleales | que dejando sus Casas | ciegos han
 predicado | doctrinas harto falsas [...] | Y el muy Noble Paisano | de nación
 Valenciana | con los Aragoneses | que dentro de esta Plaza | han coope-
 rado honrosos | con sus valientes armas | a labrar generosos | las glorias
 que hoy la exaltan | Alarma Catalanes | Paisanos siempre alarma, hoy muer-
 ra el Enemigo | hoy se liberte España [...] | Y el Grande Cesar Carlos |
 agradece con gracias | a la Gran Barcelona | pues ella sola basta [...].¹⁸

Segons les fonts austriacistes, a partir de la puja de les contribucions i la política de terra cremada borbònica, de finals del 1713 i començament del 1714, les dones catalanes van ser molt belligerants. Mares i fills participaren de la mateixa manera contra els francesos, incitant, delatant els traïdors, els enemics i acumulant l'energia necessària per enfortir la causa austriacista. En canvi, el borbònic Bacallar assegura que la participació femenina fou més gran a partir del moment que els coronels Dalmau i Vilarroel decidiren continuar la resistència després de les converses mantingudes amb Orry (maig del 1714):

Decían que era inevitable su desgracia, sitiados por mar y por tierra. Hasta las mujeres tomaron las armas para defender sus propias casa; aún después de una respuesta insolente, no precipitosa, sino lenta, la ira del duque de Berwick difería el asalto por compasión aun de los suyos, porque había de costar gran sangre.¹⁹

18. BNC, F. Bonsoms, núm. 3052: *Carta que escribe el Principado de Cataluña en respuesta de la circular carta que recibió de la Excelentísima ciudad de Barcelona, pidiéndole socorro, hallándose atacada, en agosto de 1714*, Barcelona, 1714.

19. BACALLAR, *Comentarios*, p. 250; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felipe V contra Catalunya*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2005, pp. 86-87.

Castellví recull diversos testimonis de dones, al llarg del 1714, que promouen la resistència i transmeten una imatge exemplar de fidelitat a l'austriacisme. Una d'elles era l'amant d'un individu que es va passar al bàndol borbònic. Quan la dona se'n va assabentar, el va abandonar, i també abandonà el fill que havia tingut amb ell:

Cierta mujer de vulgar esfera estaba para casar con uno de los sujetos que se pasaron durante el sitio a los sitiadores, y bajo palabra de casamiento había tenido de él un hijo. Ocupada Barcelona por los sitiadores, entró el sujeto en la plaza. Ella fue luego a encontrarle, llevando de la mano a su hijo. Interrumpió la mujer, cortando el hilo a las expresiones que le quería significar su amante, y le dijo: Aquí tienes tu hijo, que no te he de ver más; primero moriré que me case contigo, que me tengo por más honrada confesando mi deshonor y flaqueza que cometer un delito tan feo como casar con un traidor.

Un altre cas és el d'una dona que penalitzà la traïció del seu futur espòs cap al borbonisme amb l'amenaça de suïcidar-se:

Otra mujer de mayor esfera tenía tratado un casamiento con otro de los que se pasaron. Ocupada Barcelona, vuelto su amante, le hizo prevenir que no volviese más a su casa, que primero se daría veneno antes que casarse con él.

A continuació, el cronista austriacista esmenta el nom de Paula Viñas, a la qual el marit volia fer marxar de Barcelona per no haver de patir el setge borbònic. Ella li va respondre que, de cap manera, marxaria de la ciutat: «Id a pelear por la libertad, que si ésta se pierde no importa el morir, ni que yo y tus hijos nos perdamos».

Al mateix temps, fa apologia d'Eulàlia Fagel, la qual, cada dia, despertava el marit, a la matinada, i l'obligava a anar a lluitar al front contra els borbònics. Per últim, esmenta Francesca Peiró, que de manera similar a Francesca Gual durant el setge del 1706, els borbònics van ferir-li un fill. Davant el fet la dona exclamà:

Dejádmele ver, que soy madre dichosa, que tengo hijo que sabe morir por su patria [...]. Aún me quedan dos y estaré contenta si cumplen como éste y si no lo hicieren sabré matarles de mi mano.²⁰

Castellví compara el coratge de les dones de Sagunt, durant el setge romà, amb el de les barcelonines en el setge francès del 1714:

Nunca en las mujeres no se oyó una voz de rendición. En los barceloneses, siendo la necesidad extrema, no se oyó voz de ser tiempo de capitular, y en la más ínfima de las mujeres no se extendió un solo lloro, suspiro ni voz de inclinación a rendición, antes bien trabajaban en construir las defensas, y el autor vio a las 11 de la mañana morir de una bala de artillería una mujer y un niño, sin que se oyese el menor suspiro.²¹

Sanpere i Miquel recupera les paraules de Castellví en relació amb la valentia de les dones i la seva implicació fins al darrer moment. Després dels aiguats del 3 de setembre, la misèria fou extrema. Les inundacions van fer malbé el poc que quedava a la ciutat. Gràcies als esforços de les dones, per negociar i aconseguir proveïments dels mateixos francesos, els resistents pogueren menjar els darrers dies del setge:

La tempestad y lluvia de este día dio aliento a los defensores, aunque oprimidos al mayor extremo del hambre, a hacer fuego muy vivo de fusilería en los intermedios que cesaba lo impetuoso de la lluvia. El Gobierno resolvió permitir salir de la ciudad a todos los viejos, personas religiosas, mujeres y niños que quisiesen pasar al campo de los sitiadores. [...] Salió gente del pueblo, pero de ninguna otra clase.

[...] Los extremos de hambre que sufrieron los Barceloneses no hay pluma que los pueda referir con individualidad, pero puede considerarse cuál debía ser el hambre que muchas mujeres y niños, oprimidos por el

20. CASTELLVÍ, *Narraciones*, Madrid, 2002, vol. IV, pp. 281-282.

21. *Ibidem*, vol. IV, p. 290.

hambre, no obstante del horror que tenían concebido de los sitiadores, se iban a la línea de circunvalación y les pedían limosna y paso para poder ir dentro del País. El Duque de Berwick, informado, hizo dar un poco de pan a las mujeres, viejos y niños, y los mandó volver a la ciudad con amenazas...²²

La projecció pública de les dones el dia després

Dos dies després de la desfeta de l'onze de setembre de 1714 —en concret el dia 13 de setembre—, les dones de Barcelona —segons Castellví— tornaren al seu paper vinculat a la llar, d'esposes, mares i col·laboradores amb els seus marits en els negocis familiars. Les vídues obriren, soles o amb els seus fills, les botigues:

El día 13 se habían abierto ya algunas tiendas, y el día 14 por la mañana los habitantes generalmente las abrieron todas, y volvió a correr el comercio y los artesanos a su trabajo con tranquilidad, como si dentro de la ciudad no hubiera sucedido cosa alguna. En las tiendas cuyos maestros habían muerto comparecían las viudas y hijos con las divisas del luto. Todo continuaba con quietud y en los semblantes de los vecinos se advertía la mayor serenidad, atentos y corteses. Cuando se les hablaba del sitio y la defensa, respondían que era un caso pasado, que no era menester hablar de ello, y con blandura desviaban el discurso para no entrar en disputas sobre las pasadas operaciones.

Tot i que les penalitats del setge, al començament del 1714, i la negativa de les dones catalanes a pagar les contribucions comportaren una forta repressió borbònica, no obstant això, l'estratègia de Berwick, a la Ciutat Comtal, després de l'onze de setembre, en relació amb les

22. *Ibidem*, vol. IV, p. 210; Salvador SANPERE Y MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Tipografía L'Avenç, Barcelona, 1905, p. 470.

dones, no fou la mateixa que l'executada per Asfeld i els seus seguidors a València, Aragó, Lleida o a altres poblacions catalanes. Fins i tot Castellví assenyalava com els francesos van ser respectuosos amb les barcelonines:

Si algún oficial o soldado era impertinente, se partaban y dejaban con- tender a las mujeres, que en los primeros días, si no podían apartar con persuasiones a los soldados, se ayudaban con palos, y al menor desmán los franceses eran siempre a favor de ellas. Éstos observaban la mayor y más rigurosa disciplina y en las contiendas siempre la tropa francesa tomaba el partido de los paisanos y ayudaban a la débil fuerza de las mujeres. El autor vio el día 15 a las 4 de la tarde en una tienda del Call que un oficial hizo una acción inmodesta a una mujer en su tienda. La mujer tomó un palo y dos franceses le ayudaron a apalear al oficial.²³

És probable que això s'expliqui per la caiguda en desgràcia del sector borbònic més integrista (Macanaz, Orry, Ursinos...) en el decurs del 1714 i el 1715. El fet no exclou la consegüent voluntat punitiva borbònica mitjançant la Nova Planta, les deportacions, els empresonaments, la demolició del Born i la construcció de la Ciutadella i la repressió general contra Catalunya.

Posteriorment a la desfeta, per tant, l'opinió i la representació femenina en la vida pública de la ciutat tornaren a desaparèixer, però no per la repressió borbònica, sinó perquè els homes, de diferent perfil ideològic, les van tornar a posar al lloc al qual ells creien que havien d'estar. No hi hagué cap càrrec femení a l'administració borbònica o a la de l'exili austriacista vienès. Tampoc en la cultura, ni a la Universitat de Cervera (símbol de la cultura oficialista borbònica) ni a l'Acadèmia de Bones Lletres. Alguns dels discursos de l'Acadèmia de Bones Lletres reflecteixen la voluntat d'establir un món diferenciat

23. CASTELLVÍ, *Narraciones*, pp. 311-312.

de les dones en relació als homes. Ho palesen bé tant els discursos llegits i escrits per borbònics com pels fets o copiats per reconeguts austriacistes com Pere Serra i Pòstius. Aquest s'acalorava, en els debats de l'Acadèmia, defensant un àmbit específic per a les dones en la llar, com a mares i esposes, i, en l'esfera pública, en el ball i la diversió. Fins i tot defensà que s'establissin festes per a homes i festes per a dones. Per exemple, sostenia que la festivitat del Carnestoltes, des de l'antiguitat romana, era una celebració reservada a les dones i no als homes. Amb el temps, constatava que moltes societats i cultures l'havien feta extensiva als homes. Ell, però, reivindicava que només fos patrimoni exclusiu de les dones.²⁴

Malgrat l'acceptació, per part dels homes, que les dones tinguessin representació pública durant la guerra, aquesta només va ser una realitat conjuntural. L'home austriacista ho acceptà en tant que element de cohesió, referent de fidelitat, solidaritat i valor. El mateix cronista Castellví, per exemple, quan fa referència als casos d'accions i fets memorables de dones durant els setges, se li escapen comentaris misògins com el de «cierta mujer de vulgar esfera» (referint-se a la dona que havia tingut un fill amb un home que s'havia passat als borbònics l'any 1714). Després del 1714 fa al·lusió al «sexo débil» o de «menor fuerza» en relació a les dones. Ell mateix descriu els llocs públics permesos a les dones: la llar, la botiga, els exercicis espirituals reservats a les dones de la noblesa...

Vicente Bacallar, marquès de San Felipe, i els cronistes borbònics subratllen la capacitat agitadora social femenina i la seva perfídia durant el conflicte. El cronista d'origen sard creu en la «mala influència» femenina, especialment l'any 1706, quan l'arxiduc Carles arribà a Madrid. Pensa que llavors moltes esposes van instigar als marits a passar-se cap al bàndol austriacista.²⁵

24. Arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres, 12è lligall núm. 13 (5 bis), F 582, Pere SERRA I POSTIUS, *Discurso sobre el problema que dificulta si el Carnestolendas ha de ser propiamente masculino o femenino*, Barcelona, 13 de febrer de 1734.

25. BACALLAR, *Comentarios*, p. 119.

Després de la guerra, les dones només mantingueren una projecció pública, tot i que no sempre al costat dels homes, en les festes i en les activitats de culte desenvolupades en els convents, on, periòdicament, hi feien exercicis espirituals i participaven en processons. La guerra, en conclusió, tan sols havia estat una pausa en la situació de les dones. Quan es va acabar, pel que fa a l'estatus femení, tot seguia igual.